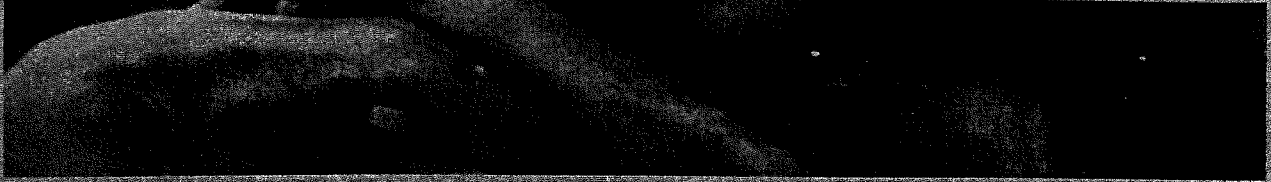

Birikim

AYLIK SOSYALİST KÜLTÜR DERGİSİ

Aynımız, aynamız Afrika?

EVREN BALTA • THABIT TAMBWE • FERİDE DOĞANER GÖNEL • JANET ROITMAN
• HALUK HASTÜRK • CENGİZ AKTAR • COŞKUN ARAL • SEVERINE AUTESERRE •
EVREN ÇELİK • ÖZLEM ALTAN • PETER VALE • TREVOR NGWANE • EILEEN
STILLWAGGON • BEHZAD YAGHMAIAN • ASLI FALAY ÇALKIVIK • TANIL BORA

KASIM - ARALIK 2003 • 8.000.000 TL

GEÇEN AYIN BİRİKİMİ

ISSN 1300-8358
9 771300 835803
212182 788311

OMER LAÇİNER AKP iktidarının ilk
yılından ardından manzarai umumiye

175
176

Birikim 175/176

AYLIK SOSYALİST KÜLTÜR DERGİSİ KASIM - ARALIK 2003

Geçen ayın birikimi

- 3** ÖMER LAÇİNER
*AKP iktidarı:
İlk yılın ardından
manzarai umumiye*

Aynımız, aynamız Afrika?

- 10** BIRIKIM
Sunuş
- 15** EVREN BALTA
*Afrika'daki savaşlara
karşılaştırmalı bir bakış*
- 26** OXFAM
*Afrika kavşakta:
Hizmet götürme zamanı*
- 40** THABIT TAMBWE
Petrolün laneti: Bir etik denge
- 44** FERİDE DOĞANER GÖNEL
*Görünmeyen Kıta Afrika'nın
sürdürülebilirliği üzerine*
- 53** JANET ROITMAN
*Kanunsuzluk etiği,
haydutlar ve iktidar*
- 67** HALUK HASTÜRK
*Liberya'da özgürlük ve ölüm:
Bir iç savaşı anlamak*
- 80** CENGİZ AKTAR
*Liberya, altdünyadan bir kesit:
Kıtasa çöküşün avangardı*
- 84** COŞKUN ARAL
*Liberya'da iç savaş:
Tüfekli palalı çocuk oyunu*
- 88** SEVERINE AUTESERRE
*Kongo'da ölüm kültürü
ve şiddet*
- 97** EVREN ÇELİK
*Zimbabve'nin toprak
reformu öyküsü:
Afrika'da varlık içinde yokluk*
- 105** ÖZLEM ALTAN
*Ruanda ve bumerang öyküler:
Bir daha asla?*
- 113** PETER VALE
Güney Afrika devrimine ne oldu?
- 122** TREVOR NGWANE
*Yerlilerin oturdukları bölgede
kivilçimler*
- 132** EILEEN STILLWAGGON
Afrika'da AIDS ve yoksulluk
- 140** BEHZAD YAGHMAIAN
*Afrika diasporası:
Türkiye'deki Afrikalı göçmenlerin
dramı*
- 144** TANIL BORA
"Böylesi Uganda'da bile görülmez..."
- 149** ASLI FALAY ÇALKIVIK
*"Yaşam ve ölüm alanları" arasında
Afrikalı göçmenler*

Birikim Yayıncılık Ltd.Şti

Adına Sahibi ve

Genel Yayın Yönetmeni:

Yazışları Müdürü:

Görsel Tasarım:

Sayfa Uygulama:

Dizgi:

Ofset Hazırlık:

Baskı:

Dağıtım:

Ömer Laçiner

Kerem Ünüvar

Ümit Kıvanç

Hüsnü Abbas

Maraton Dizgievi

İletişim

Sena Ofset

Dergi Planlama Pazarlama

Abone olmak için aşağıda belirtilen abone bedelini Birikim Ltd. Şirketi'nin ilgili banka veya PTT Posta Çeki Hesabına yatırmanız ve dekontu (veya fotokopisini) şu adrese göndermeniz yeterlidir:

BİRİKİM YAYINLARI

Klodfarer Cad. İletişim Han No.7 Cağaloğlu 34122 İstanbul

Tel. (0212) 516 22 60-64 Fax. (0212) 516 12 58

e.mail: birikim@iletisim.com.tr

(Adınızı, adresinizi, posta kodunuzu ve abone işleminizin hangi sayıdan başlamasını istediğinizi lütfen belirtiniz.)

Yurtdışı: Pamukbank Beyazıt Şubesi

Dolar Hesap No: 530 003 19

Euro Hesap No: 2P000257

Yurtiçi: Pamukbank Beyazıt Şubesi Hesap No: 210789

Posta Çeki Hesap No: 650 052

Abone bedelleri:

Yurtiçi: 48.000.000.- TL

Avrupa-Ortadoğu: 80 Euro

Amerika-Avustralya: 90 \$

Eksik sayılar için başvuru adresleri:

İSTANBUL: Klodfarer Cd. No: 7 Sultanahmet 34122 Tel. (0212) 638

55 71-75 • ANKARA: İletişim Kitabevi Selânik Cad. No. 72 Yenışehir

06640 Tel. (0312) 418 59 32 • İZMİR: İletişim Kitabevi Kıbrıs Şehitleri

Cd. 1443 Sokak 48/A Alsancak 35220 Tel. (0232) 463 23 01-03 •

ESKİŞEHİR: İnsancıl Sahaf Kitabevi Tel. (0222) 233 82 64

ISSN 1300-8358

Birikim - İstanbul: Birikim Yayıncılık Ltd. 1989

Ruanda ve bumerang öyküleri: Bir daha asla?

ÖZLEM ALTAN

8 Nisan 1994'te Washington'da bir basın toplantısında ABD hükümeti bakan yardımcısı Prudence Bushnell, Ruanda'daki artan gerginlik dolayısıyla burada bulunan ABD vatandaşlarının güvenliği ve ülke dışına çıkarılmaları için yapılan hazırlıklardan bahsettikten sonra mikrofonu hükümet basın sözcüsü Michael McCurry alır ve *Schindler'in Listesi* filmi gösterime sokmayı reddeden hükümetleri eleştirir:

"Bu film 20. yüzyılın en büyük felaketini çok etkileyici bir dille anlatıyor. Ve bize bir soykırımın ortasında bile tek bir kişinin yaratabileceği farkı gösteriyor."¹

Oysa aynı saatlerde "gergin" Ruanda'da dakikada 6 kişi öldürülmektedir: 20. yüzyılın en büyük katliamı aslında McCurry'nin dediğinin aksine, konuşmasından iki gün önce 6 Nisan 1994'te başlamış ve üç ay sonra hızı kesildiğinde yaklaşık 800.000 kişi öldürülmüş olacaktır.²

1994 yılının Nisan-Mayıs-Haziran aylarında Afrika Göller Bölgesi'nin cumhuriyeti, yüzyılların gelişmiş devleti, uluslararası kalkınma projelerinin "Kara Afrika"daki gözdesi Ruanda nüfusunun yüzde 14'ünü oluşturan Tutsilerin 3/4'ü,

nüfusun yüzde 85'ini oluşturan Hutuların ürkütücü oranlarda katılımıyla katledildi. Bu her zamanki gibi "anlaşılmaz" Afrika halklarının karanlık, geri kalmış "kabile çatışmaları"ndan biri miydi? Yoksa yıllardır neden sınıfını geçemediği anlaşılammış bir "başarısız devlet" örneğiyle mi karşı karşıyaydık yine? Öte yandan Nürnberg mahkemeleri öncesinde "bir daha asla..." sözleri veren "başarılı" devlet örnekleri ve onların oluşturduğu kamuoyu sözünü tutabilmek açısından neler yapmıştı, yapamamıştı, yapmayı reddetmiş ya da düşünmemişti bile? Her şeyden daha da önemlisi, insanlara yanyana yaşadıkları komşularını veya hiç tanımadıkları, alıp veremedikleri bir

1 Power, Samantha. "Bystanders to Genocide." *Atlantic Online*, www.theatlantic.com, Eylül 2001.

2 Bu rakamın hesaplanmasında katliamın inanılmaz boyutlardaki hızından, insanların toplu mezarlara gömülmesi, topluluk-

lar halinde "ortadan kaybolma"sından, aynı döneme denk gelen büyük bir iltica hareketinden dolayı çok zor olduğu belirtiliyor. Ancak bu konudaki hesaplamaların büyük çoğunluğu bu üç ayda en az 500,000 en çok 1,000,000 kişinin öldürüldüğünü belirtiyor.

şey olmayan insanları katletmeyi kabul edilebilir, normal bir davranış haline neler getirmişti?

Ruanda ile ilgili 1994 öncesinde bir şey okuduğumu sanmıyorum. Katliamdan sonra da orada burada çıkan kopuk haberleri saymazsak Ruanda ile ilgili ilk ayrıntılı okuduklarımız Yahudi soykırımı ile ilgili bir sergide elime tutuşturulan broşürler. Belki de bu yazıyı yazarken sorgulamaya çalıştığım vahşet ve vahşetin görünmezleşme biçimleri benim için uzun süre Ruanda'yı uzak, sıradışı ve yabancı kılmış olmalı. Bu yüzden Ruanda üzerine uzman görüşler yok burada - onun yerine uzaklık-yakınlık, normal-olağandışı, olayların başlangıç ve bitiş noktalarının tayin ediliş, coğrafi sınırların tanımlanma biçimlerini ve bunların "Ruanda'yı anlama" ile ilgisinin ne olabileceğini tartışma denemesi.

SİZE BİLDİRMEK İSTERİZ Kİ YARIN AİLELERİMİZLE BİRLİKTE ÖLDÜRÜLECEĞİZ

Ruanda 19. yüzyıldan itibaren, 20. yüzyıl ortasına kadar Belçika'nın sömürgesi olsa da sömürge dönemi öncesinde gelişmiş bürokrasi geleneği olan bir devlet. Belçika bölgede adım adım hegemonyasını kurarken, o dönemki Tutsi kralının Tutsi halkına sağladığı bazı ayrıcalıkları kurumsallaştıran bir yönetim biçimini benimser. Yüzyıla yakın bir süre boyunca Hutu çoğunluğun haklarını ciddi biçimde sınırlandıran düzenin nedeni olarak gösterilen Tutsilerin sözde ırksal üstünlükleri, hem Avrupalılar hem de onların yandaşı durumundaki Tutsiler tarafından savunulur. Bunun sonucunda 20. yüzyıl ortalarına gelindiğinde Hutuların başlattığı bağımsızlık hareketi aynı zamanda Tutsilere de karşıdır. Bağımsızlığın kazanıldığı 1959 yılında yüzlerce Tutsi öldürülür ve yeni rejimin temelleri atılırken yüzbinlerce Tutsi komşu ülkelere iltica eder.

Bundan sonraki 30 yıl boyunca Hutu Gücü sloganı altında Tutsi azınlık sistematik olarak ayrımcılığa maruz kalır ve dalga dalga katliamlar, devamında zorunlu göçlerle ülkedeki sayıları ve etkinlikleri azaltılır. Ancak 1990'dan itibaren de Burundi'deki konumları tehlikeye giren Tutsi mülteciler, Ruanda Yurtsever Ordusu'nu (RPF) kurar ve Ruanda'ya geri dönme hakkını

elde etmek üzere Ruanda hükümetine savaş açar. Çatışmaların sonucunda RPF'nin daha kazançlı olduğu Arusha Antlaşması imzalanır ve iki grup arasında ateşkes koşullarının bozulmaması için bir Birleşmiş Milletler Barış Gücü bölgeye yerleşir. Aynı dönem, merkezdeki dikta rejimine karşı gittikçe yükselen ve sadece Tutsilerle sınırlı kalmayan bir hoşnutsuzluğa da sahne olmaktadır. Başkanın tekrar tekrar yüzde 99'luk seçim sonuçlarıyla yönetimde kalmaya devam ettiği, çevresindekilerin ona yakınlığı ile bilinen kuzeybatı Ruanda'dan geldiği ve ülkeye oluk oluk akan paralara rağmen merkezî elit dışında kalan halkın çoğunluğunun mutlak yoksulluk içinde yaşadığı bir coğrafyadır burası ne de olsa.

Bu hoşnutsuzluğun tedirgin ettiği başkan Habyarimana, eşi Agathe ve çevresindekiler bir süredir zamanında "başarılarından" dolayı sesi azalmış Hutu Gücü ideolojisini tekrar göreve çağırırlar. 1959'da ülke dışına çıkan Tutsilerin geri dönmesi ihtimali sadece onlara ait topraklara yerleşmiş olan halkta yerlerinden edileceği korkusunu tetiklemekle kalmaz, aynı zamanda sömürge dönemindekine benzer bir düzenin hortlayacağı tehditi yönetim tarafından aktif olarak bir propaganda aracı haline getirilir. Bu bağlamda, partinin gençlik kolları '90'larda müthiş bir hızla işsiz genç nüfusu himaye altına alıp, onları bir yandan silâhlendirirken, bir yandan da eğitimlerini finanse etmeye başlar. Bu milis kuvvetler soykırımın en önemli uygulayıcıları olacaktır birkaç yıl sonra. Aynı dönemde basın özgürlüğü adı altında özellikle bir radyo ve televizyon kanalı Tutsi karşıtı yayınlarını yoğunlaştırmaya başlar. RTLM radyosu 1994 bahar aylarında Hutuları "görev"e çağırarak, her gün hedef listeler açıklayacak, başarıyla tamamlanan "görev"leri kutlayacak, gün be gün, dakika dakika halk nezdinde soykırma resmîyet ve dolayısıyla meşrûiyet sağlama görevini üstlenecektir.

Gittikçe turmanan faşist söylem, yaygınlaştığı dış tehdit korkusunu 6 Nisan 1994'te temellendirme fırsatı bulur: Habyarimana'nın uçağı düşürülür ve Habyarimana'nın çevresindeki ufak grup (ki suikastı düzenleyenlerin de aynı insan-

lar olması ihtimali var) uzun süredir hem iç hem de dış düşman olarak tanımlanan Tutsileri katletme kararını alır. Suikasttan saatler sonra milislerle desteklenen askeri kuvvetler ülkenin her tarafında ve özellikle de başkent Kigali'de Tutsileri ve muhalefete yakınlıkları ile bilinen Hutu ileri gelenlerini katletmeye başlar. Hedefe, ülkedeki artan fakirliğe yönelttikleri eleştirilerle tanınanlar, fakirleşmeden nasibini alan güney Hutularının ileri gelenleri; bu konularda yıllık bütçenin yüzde 60'ını karşılayan dış yardımın kaynakları nezdinde sesini duyurma tehlikesi olanlar (yani insan hakları derneklerinin Ruanda temsilcileri), reform çalışmaları ile tanınan başbakanın kendisi ve 1990'da kurulmasına izin verilen muhalefet partilerinin liderleri de dahildir. Zaten soykırım başladığında Hutu Gücü'ne değil direnen, katılmayı reddeden Hutular bile hain ilan edilecek ve isimleri ölüm listelerine eklenecektir. İlk günler, katiller ev ev dolaşarak önceden belirlenmiş kişileri ve ailelerini öldürürken daha sonra yeni bir yöntem geçer: Tutsiler evlerinden kamu alanlarına zorla götürülmeye, buralara kadar kovalanmaya başlanır. Bu sayede daha büyük çapta katliamları, daha hızlı gerçekleştirmek mümkün olur. Yöneticiler Tutsileri evlerinden çıkarıp, alanlarda toplamakta; milislerin bu alanlara ulaşımını sağlamakta; "iş" için gerekli "araç"ları temin etmekte; cesetlerin toplanması, yağmalanan mal ve ele geçirilen arazilerin paylaşımı işlerini yürütmektedir.³

İşte bugünlerde Mugunero kilisesine sığınmış olan yüzlerce Tutsi adına yedi Tutsi rahip kilisenin başrahibine ertesi gün öldürüleceklerini öğrendiklerini, Tanrı adına bu işi engellemesini rica eden bir mektup yazarlar. Başrahibin cevabı şudur: "Sorununuzun çözümü çoktan bulundu; Tanrı artık sizi istemediği için öldürüleceksiniz."⁴ Peki bu "çözüm" nasıl bu kadar yaygın kabul görmüş, tarihin tanıklık ettiği en hızlı soykırım nasıl durdurulamamıştı, nasıl bu kadar hızlı yayılmıştı?

3 Human Rights Watch Report 1999, www.hrw.org

4 Gourevitch, Philip. *We wish to inform you that tomorrow we will be killed with our families*. New York: Picador, 1998: 28.

"HA RUANDA, HA SOMALI – NE FARK EDER Kİ?"

Soykırımdan sonra birçok Ruandalı, hükümet onlara öldürmelerini emrettiği için öldürdüklerini söylemekte. Devletin "ahlaki otorite" sahibi olarak insanlara yaptırabileceklerinin sınırının dehşetengiz esnekliğine dem vuran bu sözler⁵ bir yandan da Ruanda hükümetinin bu gücü nereden aldığı sorusunu gündeme getiriyor.

1993'ten itibaren Ruanda'da Arusha Antlaşması'nın koşullarına sadık kalınmasını sağlamak amacıyla bir BM Barış Gücü bulunmaktadır. Ocak 1994'te birliğin başında bulunan Dallaire, adı bilinmeyen bir Hutu istihbaratçıdan aldığı korkunç bir bilgiyi New York'a geçer: Hutu fanatiklerine tüm Tutsileri öldürme emri verilmiştir. Bu bilgiyi veren kişiye göre sadece onun emrindeki birlikler 20 dakika içinde 1000 kişiyi öldürebilecek donanımdadır. Dallaire, silâh depolarının yerini öğrendiklerini ve bunları basabileceklerini de ekler bu bilgiye. Ancak Washington bu alarmı ciddiye almaz; Kofi Annan Beyaz Saray'ın tavsiyesi ile Dallaire'e bu bilgiyi Habyarimana'ya ve Batı büyükelçiliklerine geçmesi emrini verir sadece.⁶

Bu sıralarda Clinton yönetimi BM Barış Gücü'nün karşılaması gereken masraflarından oldukça rahatsız ve özellikle Somali'ye gönderilen Amerikan askerlerinin karışıkları rezaletten dolayı⁷ Afrika adını duymak bile istemememektedir. Bu doğrultuda, Hutu Gücü milislerinin Başbakan Uwilingiyamana'ya ve onu korumakla görevli 10 Belçikalı askeri öldürmesinden sonra Ruanda'ya terk kararı alan Belçika'nın da desteğiyle, Güvenlik Konseyi'ndeki tüm ilgili müzakereleri yavaşlatır, Barış Gücü'nün sayısını azaltmayı önerir ve bu kararı Birleşmiş Milletler Barış Gücü üslerine sığınmış 30.000 kadar sivil kendi başları-

5 Human Rights Watch Report 1999.

6 Power 2001.

7 3 Ekim 1993'te düşük riskli olarak tanımlanan bir operasyon için Somali'ye gönderilen ABD askerleri, Mohamed Farah Aided'in üst düzey danışmanlarını ele geçirmeye kalkmış, ama Aided'in milisleri bu baskını geri püskürtünce çıkan çatışmada iki düzine Pakistanlı Barış Gücü askeri öldürülmüştü. Üstelik çatışmalar daha da yayılmış ve sonucunda 18 Amerikalı öldürülmüş, 73 tanesi de yaralanmıştı.

nın çaresine -yani ölüme- terk etmek pahasına çıkartır.⁸

Bu kayıtsızlık ve uluslararası kamuoyundaki kararsızlık ise Ruanda hükümetine istediği özgürlüğü sağlar bir bakıma. Bu arada soykırımın gerçekleştiği tarihlerde Ruanda tesadüfi şekilde BM Güvenlik Konseyi üyeleri arasındadır. Hiçbir üye bu durumu sorgulamaz. Hattâ Güvenlik Konseyi, imaj düzeltmek için gelen bir Ruanda delegesinin konuşmasına izin bile verir. Öte yandan olanları kınamak yerine, birçok yetkili durumun "karışık doğası"ndan, "kabilelerarası savaş"tan ve "başarısız olmuş devlet"ten bahsetmeyi tercih ederler. ABD Dışişleri Bakanı Warren Christopher, yetkililerin soykırım kelimesini kullanmasına dahi 21 Mayıs'a kadar izin vermez. Ve bundan sonra da üç hafta daha bu terim devletler nezdinde kullanılmaz. ABD, soykırım çığırkanlığı akılalmaz boyutlara varan RTLTM radyosunun vericisini bozabilecek teknik donanımına sahiptir ama yüksek maliyet olacağı gerekçesiyle bunu yapmaz. Soykırımın liderleri açıkça belli olmasına rağmen yetkililer vahşeti sona erdirmek için gene bu kişilerle temas kurmaya ısrarla devam ederler. Ayrıca 1994 ve öncesinde Ruanda ciddi boyutlarda dış yardıma muhtaç durumdadır. Bunun sona ereceğine dair herhangi bir tehdit bile liderlerin soykırım planlarını sekteye uğratabilecekken Ruanda'ya yardım musluğu bu dönemde sadece ekonomik bazı koşulların yerine getirilmediği anlarda kısılır.⁹

Özetle diplomatik prosedürün kendisi sözde amaçlarının, devletlerarası protokol gerçek insanların, realist politikalar bambaşka ve korkunç bir realite yaşayan insanların hayatlarının önüne geçmiştir. *Human Rights Watch* olaylardan beş yıl sonra yayımladığı raporda şöyle bir gözleme yer verecektir:

"Ulusal ve uluslararası bürokrasinin yavaşlığı ve katılımcı devletlerin işten en az zarar ve en çok kârla çıkma yollarını araştırmaları belki de normaldi. Ama normal olmayan bu davranış biçimlerinin o noktada tüm liderler tarafından varlığı

kabul edilmiş olan soykırım sırasında kabul edilebilir görülmesiydi."¹⁰

Yani aslında berbat bir durumu bıçak altına alan bir rapor bile "normal"in ne olduğunu değil, olağandışı durumlarda bunun tatbikini sorgulamaktadır. Devletin kâr zarar hesapları ve bunlar etrafında şekillenen katmerli bürokrasiler normal olarak tanımlandığında nelerin görünmez kaldığını ise gündeme getirmez. Oysa ki, aynı çerçevede ulus-devlet fikri normal olunca devleti olmayan azınlıklar iç tehdit olarak görülebilmekte ve çoğunluklar tarafından katledilmekte; bunun ötesinde ülkelerarası yapılan ya da yapılmayan baskılar da ulus-devlet kanalları ile şekillenmeye devam etmektedir.

1971'de *Foreign Policy* dergisinde yayımlanan bir makalede ABD'nin 1970 Kamboçya işgalini protesto etmek için Ulusal Güvenlik Konseyi'nden istifa eden genç bir Dışişleri Bakanlığı çalışanı bu duruma isyan etmektedir: "Uluslar, 'çıkartılar', 'yaptırım gücü', 'prestij' - bunlar gibi elle tutulamayan, insanla ilgisi kesilmiş terimler bize kararlarımızın hayatlarımızı etkilediği, hattâ sona erdirdiği gerçek insanları kolaylıkla görmezden gelmemizi sağlar." Ruanda soykırımı sırasında bu yazar Clinton'ın ulusal güvenlik danışmanlığını yapmaktaydı ve dönemin Ruanda politikasını şöyle açıklayacaktır 2000'li yıllarda: "O sırada bizler Bosna ve Haiti'de olanlarla ilgiliydik. Ruanda, bir alt gösteri bile değildi."¹¹ Ruanda Anthony Lake'in nezdinde alt gösteri bile olamazken, Ruanda gözden ırak bir Afrika ülkesi olarak tanımlanırken, Batı aslında olayların tam da ortasında bulunuyordu.

"KARANLIĞIN YÜREĞİ"Nİ AYDINLATANLAR VE MEŞALEYİ DEVRALANLAR

Soykırım sonrası soykırımı açıklamak için sorunsuz kategorilermişçesine tekrarlanan Hutu ve Tutsi ayrımının tarihinde bilindik bir hikâye var, "uzak" Afrika'nın hiçbir zaman çok da uzak olmadığına dair: 19. yüzyıl ortasında Tutsi kralı Rwabugiri tahta geçene kadar ülkede etnik çatış-

malardan çok kabileler arası sürtüşmeler ön plandayken,¹² Rwabugiri, Tutsi hegemonyasının temellerini atmıştı. Ancak Tutsi-Hutu ayrılığının kurumsallaşması aslında sömürge döneminde gerçekleşti.

Dönemin sömürgeci Avrupa devletleri kıta Avrupası'ndaki cumhuriyetçilik ve liberalizm ideallerini sınır ötesinin emperyalizmi ile bağdaştırma yollarını ararken Conrad'ın *Karanlığın Yüreği*'ni keşfetmenin heyecanıyla yanıp tutuşan öncü kuvvetler, ilk kuşak antropoloji "uzmanlar"ı misyonerlerin başlattığı/malzeme sağladığı "bilimsel" ırk araştırmaları imdatlarına yetişecekti. 19. yüzyılda gittikçe popülerleşen ırk teorileri yüksek medeniyet seviyelerine ulaşmış birkaç halkla, bu halkların "medenileştireceği" geri kalan dünya nüfusunu belirlemiş oluyordu.¹³ Ancak misyonerler uygarlıktan nasiplerini almamış vahşi kabileler bulacakları beklentisiyle vardıkları Orta Afrika'da, basbayağı gelişmiş kültürler ve idari düzenlemeler keşfedince ırk teorilerinin baltayı taşa vurma tehlikesi başgösterdi.¹⁴ Bu "teorik" sorunun da çözümü bulundu kısa zamanda: Kara kıtadaki her türlü Avrupa ile temas öncesine ait ilerleme göstergesi ancak "dışarıdan gelmiş" bir ırkın etkisi ile olmuş olabilirdi ancak. Böylece Afrika, uygarlık taşıyıcısı Hamitler ve öz be öz Afrikalı Bantulara bölünüyordu bilimsel düzlemde.

Önce bilimsel sonra da kurumsal planda demek daha doğru aslında. Belçika devleti, Tutsileri bölgenin beyaz olmayan beyaz Afrikalıları olarak tayin ettikten sonra tüm halk nüfus sayımı ile sınıflandırıldı ve herkese tayin edilen kökenlerinin belirtildiği kimlikler dağıtıldı. Ve bu sayımda kimlerin Tutsi kimlerin Hutu olduğu Tutsilerin hayvancılıkla, Hutularınsa tarımla ilgilendikleri varsayımı doğrultusunda yapıldı.¹⁵ Bu kimlik belgeleri daha sonra eğitim kurumlarında, idari kadrolarda, vergi

toplanmasında ve kilisede Tutsi üstünlüğünü yaratmak ve pekiştirmek için kullanıldı.¹⁶

Mamdani, 1959'da kazanılan bağımsızlığın sorunlu başlangıcında da bu nedenin yattığını söylüyor: Her ulusun kendi devleti olması fikri ile birbiri ardına patlak veren sömürge karşıtı bağımsızlık savaşlarının Ruanda kanadında, ironik biçimde, sömürge düzeni ayrımcılığı bu kez Hutular lehine üretilmişti. Hutu Gücü hareketi yabancılardan ülke dışına atılmasını hedeflediği için, yabancı kategorisine dahil edilen Tutsiler de 1959'dan itibaren bundan nasibini aldı.¹⁷ Bağımsızlık sonrasında bir başka dönüm noktası 1978'de kabul edilen olabildiğince güçlü ve yaygın bir devlet düzenini öngören anayasaydı. Bu da sömürge döneminde inşa edilen yönetimin yeniden doğması ve geliştirilmesinden başka bir şey değildi. Nitekim inanılmaz ayrıntı ve kontrol mekanizmalarına dayanan merkezî ve yerel yönetimler inşa edilecek ve 1985 yılına gelindiğinde şu gözlemi yapmak mümkün olacaktı: Çok az sayıda Afrika ülkesi Ruanda'nınki kadar gelişmiş bir bürokrasi ağına sahip olduğunu iddia edebilirdi.¹⁸

İşte bu ağın soykırım sırasında oynadığı rol, başarısız devlet iddialarının inadına çok büyük olacaktı. Soykırım sırasında Ruanda hükümetinin korkunç biçimde etkin, ülkenin en uzak köşelerine kadar uzanan iletişim ağı ve yapıları emredilen işi yapmakta çok iyi eğitilmiş askeri birlikleri vardı. Ancak bu denli organize bir kurum bu kadar kısa sürede bu kadar çok kişiyi öldürmeyi becerebilirdi. Evet, Nazi Almanya'sının toplama kampları burada yoktu ama ülke çapına çok daha yayılmış, katılımın çok daha fazla olduğu bir katliam söz konusuydu. Peki böyle bir gücü mümkün kılan unsurlar ne olmuştu?

AYNI COĞRAFYA: FARKLI RUANDA'LAR

Ruanda 1975'ten itibaren Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, Dünya Bankası gibi dev kredi kuruluşları tarafından yaklaşık 15 yıl boyunca Afrika'nın "kalkınma yıldızı" olarak tanımlan-

12 *Global Internally Displaced People Database*, www.idpproject.org

13 Mamdani, Mahmood. *When Victims Become Killers: Colonialism, Nativism, and the Genocide in Ruanda*. Princeton ve Oxford: Princeton üniversitesi, 2001: 77.

14 Mamdani 2001: 79.

15 Gourevitch 1998: 48.

16 Mamdani 2001: 89-101.

17 *Global Internally Displaced People Database*.

18 Mamdani 2001: 144.

maktaydı. Bu tanımların yer aldığı raporlardaki tasvirler bile değişmiyordu yıllar içerisinde: Dünya Bankası uzmanları 1976'da "bütün engellere rağmen (yani, düşük gelir, embriyonik bir modern devlet, toprak azlığı, hızlı nüfus artışı ve denizle bağlantısı olmayan sınırlar) hükümet ekonomiyi şu anki düşük düzeyinden kaldırabilmek yolunda gözle görülür ilerleme kaydetmiştir" derken, 1991'e gelindiğinde aynı engeller ve gelişme çalışmaları hâlâ devam etmekteydi: "bütün bu engellere rağmen, Ruanda ekonomik ve sosyal ilerleme yolunda takdir edilmesi gereken bir çaba sarfetmektedir."¹⁹ Aslında bu Timothy Mitchell'in Mısır üzerinden tartıştığı genel kalkınma söylemine ve onun birbirinden çok farklı yerlerde kurguladığı sorunlar zincirine neredeyse birebir uyuyor. Kalkınma ve ona dair sorunlar doğru teknik bilgi ile çözülebilir, birbirinden bağımsız denklemler haline getirilince, Ruanda'da olduğu gibi birçok ülkede, coğrafyanın kendisi, güç dengesizlikleri, hattâ kendisi ile bağlantısı kesilmiş projeler uygulamaya sokulabiliyordu.²⁰ Bu doğrultuda kalkınma projelerinin başarısına istinaden tablolarca ekonomik gösterge Ruanda'nın "iyi yolda" olduğunu söylüyordu: Kişi başına düşen yiyecek üretimi yükselişte olmasına rağmen tarımın gayrisafi milli hasıladaki payı düşüştü. Yaşam beklentisi yükselmiş; eğitim yaygınlaşmaktaydı. Ayrıca bölgenin en az dış borcu, en düşük enflasyonu ve en yüksek gayrisafi milli hasıla artışı da Ruanda'daydı.²¹ Peki yeni uluslararası ilişkiler ve neo-liberal iktisat modelleri doğrultusunda kalkınma meseleleri ve iktisadi gelişim göstergeleri siyasetten koparılırken ne gibi kör noktalar oluşmuştu? "Eğer bu kadar başarılı olan bir ülke bu kadar son sürat bir trajediye dabileniyorsa, kalkınmanın anlamı ne(ydi)?"²²

Bu kredi kuruluşlarından birinin temsilcisi olarak Ruanda'da çalışmış Peter Uvin'in iki öne-

19 Uvin, Peter. *Aiding Violence: The Development Enterprise in Ruanda*. Connecticut: Kumarian Yayınevi, 1998: 43.

20 Mitchell, Timothy. *Rule of Experts: Egypt, Techno-Politics, Modernity*. Berkeley ve Los Angeles: Kaliforniya Üniversitesi, 2002.

21 Mamdani 2001: 144-145.

22 Uvin 1998: 2.

risi var. Birincisi ülkeyi ve/veya bölgeyi sınırlı bir kalkınma projesi olarak sunabilme amacı kalkınmanın tanımının ne olacağının belirlenmesinde her şeyden önce rol oynar. Yani fakirleşme her yerde de olsa, ırkçılığın sesi gittikçe yükselse de; militerleşme had safhada da olsa bunlar kredi kuruluşlarının temsilcisini ilgilendirmiyordu: zira o başka bir Ruanda'da yaşamaktaydı, kalkınma projesi olan Ruanda'da.²³ Yani birkaç göstergenin ibresi doğru yönü işaret ettiği sürece, bu kuruluşların varlığı, çalışanlarının işleri ve verilen kredilerle uygulanan projelerin devamlılığı garanti altına alınmış oluyordu bir bakıma. Bu durumda bir şeylerin ters gittiğine dair soruların bu raporlarda sunulması çalışanların ülke dışına çıkarılmasından kredi musluklarının kapanmasına dek birçok istenmeyen sonuca yol açabilirdi.

Böylece raporlar her yıl birbirini tekrarlamaya, aşılması güç engellere rağmen elde edilen başarılarından, sorunlarla (ki bu sorunlara projeyi istemeyen yöre halklarının da dahil edildiği sık rastlanan bir durumdu) boğuşan proje çalışanlarının uygulamalarındaki sınırlı da olsa önemli kazanımlardan bahsetmeye devam ediyordu. Bunun sonucunda Ruanda sınırları içinde, 1986 yılında yaklaşık 200 kredi kuruluşu 500 kadar projeyi idare eder duruma gelmişti. 1990 yılına gelindiğinde ise sadece resmî kalkınma yardımları ülkenin gayrisafi milli hasılasının yüzde 11.4'ünü oluşturuyordu.²⁴

Bu rakamlar aslında sorunun ikinci yanıtına ışık tutuyor: Projelerin kalkınma tanımları ülkede olup biteni görmezden gelmek bir yana, aslında soykırıma yol açacak faktörlere doğrudan katkıda bulunan sorunları bünyesinde taşıyordu. Projelerin hayata geçiriliş biçimleri bölgeler, sınıflar, gruplar ve bireyler arasında korkunç eşitsizlikleri körüklüyordu. Zaten yardım adı altında gelen paranın çok büyük bölümü bu yardımı yapmak üzere gelen kişilerin yaşam alanlarının kurulmasına ve maaşlarının ödenmesine ayrılıyor ve bunlarla bağlantı halinde olan ufak bir Ruandalı grubun da inanılmaz kazançlar elde et-

23 A.g.e.: 5.

24 A.g.e.: 41.

mesine yol açıyordu. Bu bağlantılar da genelde resmi yollardan elde edildiği için gene güçlenen bölge halkı değil, devletin eli oluyordu. Ayrıca bu paraların kanalize edilme şekline dolaylı devletin kırsal kesim faaliyetlerinin de büyük bölümü bu projeler vasıtasıyla gerçekleşiyor; bir bakıma daha sonra soykırım sırasında inanılmaz etkin bir biçimde çalışan merkezî-yerel yönetim bağlantılarının temelleri bu paralarla atılıyordu. Sonuç olarak uluslararası sivil toplum örgütleri hükümet-siz, Ruanda hükümeti de onlarsız yapamaz haldeyken patlak veren soykırım ve öncesindeki bölgesel katliamlardaki sorumluluk sınırları da bulanıyordu haliyle.

Bu bugün de değişmiş değil aslında. 1994 sonrası aynı kuruluşların birçoğu sınır kamplarındaki Ruandalılara yardım üstünde yoğunlaşmış durumda. Ülke nüfusunun yüzde 70'inin fakirlik sınırı altında yaşadığı, yaklaşık 200.000 ailenin barınacak yerden yoksun olduğu ve hapishanelerdeki 100.000'in üstündeki tutuklunun berbat koşulları düşünülürse²⁵ bu yardımın insanların hayatında yarattığı farklılık yadsınamaz. Ancak bu soykırımdan bilfiil sorumlu milislerin de bu kamplarda barındığı ve böylece yargı önüne çıkmaktan kaçmakla kalmayıp, Hutu Gücü faşizmini sürdürbildiğini görmezden gelmemizi gerektirir mi?

BUGÜN

Aslında böyle ironiler sadece uluslararası yardım kuruluşlarının -yardımın yanısıra ürettikleri açı-sundan geçerli değil. 1994 Temmuz'unda RPF soykırımı durdurmayı başardı ve Hutu Gücü milisleri son sürat sınırlara doğru kaçtı ve kurulan mülteci kamplarına yerleşti. Böylece soykırım kurbanlarının ülkeye geri dönerken durakladığı, savaş sırasında yerlerinden olmuş sivil halkın bulunduğu kamplar aynı zamanda soykırımın sorumlularının tekrar organize olup Ruanda, Kongo, Uganda gibi geniş bir alanda karışıklıklar çıkarmasına yardım eden üslere de dönüşmüş oldu. 1996 yılında Kongo'daki mülteciler geri dönerken birçok Hutu milis de onlarla birlikte geri

25 Global Internally Displaced People Database.

döndü. Ve bundan sonraki iki yıl yeni Ruanda hükümeti ve bu milisler arasındaki çatışmalarla geçti. Aynı dönemde Ruanda ve Uganda'nın desteklediği Zaireli direnişçiler başkan Mobutu'yu devirip Kongo Demokratik Cumhuriyeti'ni kurdular. Ancak yeni başkan Kabila da Hutu fanatikleri sınırdışı etmeyi başaramayınca, Ruanda bu sefer Kabila karşıtı direnişi desteklemeye başladı. 2000'lere gelindiğinde bölgedeki karışıklık hâlâ devam etmekte: Uganda ve Ruanda bölge hakimiyeti için rekabet ederken bir yandan da Kongo kısmen işgal altında.²⁶

Ruanda içinde ise güvenlik büyük ölçüde sağlanmış durumda. Bunun ne pahasına muhafaza edildiği de önemli tabii. Human Rights Watch yakın zamanda yayımlanan bir raporda RPF hükümetini muhalefeti bastırmak amacıyla yeni partilerin kurulmasını engellemekle suçladı. Bu yıl kurulmasına izin verilen partilerin de "ulusal bütünlüğü" tehlikeye atacak faaliyetlerde bulunmaları yasak.²⁷ Ruanda'da 1994 yılından beri ilk seçimler bu Ağustos'ta yapıldı ve 1994'te soykırımı durduran RPF'nin başındaki Kagame yüzde 94'lük oy oranıyla tekrar başkan seçildi.

Hükümet son 9 yılda soykırım ile ilişkisi olduğu düşünülen 100.000'in üstünde kişiyi tutuklamış durumda. Bunların çok büyük çoğunluğunun yaşam alanları çömeldikleri bir karış topraktan ve açlığa talimden ibaret.²⁸ Mahkemelerin işleyiş hızları değişmezse tutukluların yüzde 5'inden azının davaları onlar ölmeden görülebilecek.²⁹ Süreci hızlandırabilmek ve ülkenin son derece yetersiz yargı sistemini desteklemek için yerel mahkemeler kurulmaya başlandı. Bir yandan da Ruanda Savaş Suçları Mahkemesi son yıllarda hızını biraz arttırmış olsa da kurulduğundan beri soykırımın beyni olarak nitelendiren hiçkimseyi yargılamış değil.³⁰ Öte yandan ülke içindeki çatışmalarda sivil halk iki ateş arasında kalmış du-

26 A.g.e.

27 Asiimwe, Arthur. "Ruanda assembly bans ethnic parties before polls" Reuters Newsdesk, 27 Haziran 2003

28 A.g.e.

29 Human Rights Watch World Report 1998: Ruanda, www.hrw.org

30 A.g.e.

rumda: Birçok köy güvenlik sebepleriyle boşaltıldı ve bugün soykırımında göç edenlerle birlikte yerlerinden olan kişi sayısının 600.000'lerde olduğu söyleniyor.

Soru sormaya devam etmek kolay ancak galiba tüm bu soru-yanıt denemelerinin zorluğu kesin çizgilerle ayrılmış iyi ve kötüler bulma isteğinden kaynaklanıyor. Ama yaşamlar, tarihler onları anlatan yazılar gibi nihayete ermiyor kolay kolay. Dünyanın kurbanları bugünün katilleri olabiliyor, kötüyü uzağa, sistem dışında bir yere iten kategoriler bir kez daha altüst olmuş olabiliyor. Bugün Liberya'da da "garip" bir şeyler oluyor: Afrika'nın gene en gelişmiş ülkelerinden birinde, bir haber programında dendiği gibi ortaçağı aratmayacak vahşet at koşturuyor. Acaba sorun vahşette "ortaçağ"ı aramayı bırakmamakta mı? Çerçevenin dışında kalan, görünmezleşen ya da kabul edilebilir

hatalar diye kodlandırdıklarımızda mı? Bu bağlamda neyin uzak, neyin yakınımızda olduğunu; olağan ve olağandışı diye nitelendirdiklerimizi ve çizdiğimiz hayali sınırların gerçeğe dönüşme biçimlerini yeniden düşünmeliyiz belki de.

"Ama kötüler kaybetti, iyiler (evet çoğu öldü ama) en sonunda kazandılar ve şimdi de durumu düzeltmeye çalışıyorlar" diyebilmek ne rahatlatıcı olurdu. Soykırımın hemen sonrasında yapılan yardımların hızı çoktan kesilmiş ve medyada Ruanda gene bir alt gösteri durumunda bile olmadığına göre öyle mi oldu acaba? Gourevitch, Ruanda ile ilgili kitabına şu alıntıyla başlıyor: "Tarih sarmalından bahseden insanlardan korkun; bir bumerang hazırlığı içindeler demektir. Yakınımızda çelik bir başlık bulundurmaya ihmal etmeyin."³¹

31 Gourevitch 1998'de Ralph Ellison'un *Görünmez Adam*'ından alıntı.

İLETİŞİM YAYINLARI ARALIK AYI ETKİNLİK PROGRAMI

03 Aralık 2003 (Çarşamba)	Sergi (Açılış ve Kokteyl)	"Müzik ve Dans" Resim Sergisi (03 Aralık-22 Aralık)	Erşans Gönüller	18.30-20.00
10 Aralık 2003 (Çarşamba)	Söyleşi	"İçimizdeki Hapishane" İzolasyondan Çokluğa Cezaevleri	Melek Göregenli (Doç. Dr.) (Ege Üni. Ede. Fak. Psikoloji Böl.) Aytekin Yılmaz (Yazar)	19.00
17 Aralık 2003 (Çarşamba)	Söyleşi	"Sanatta Değer Değerlendirme"	Bedri Karayağmurlar (Doç. Dr.) (D.E.Ü. Buca Eğitim Fak. Resim Böl.)	19.00
24 Aralık 2003 (Çarşamba)	Sergi (Açılış-Dia gösterisi)	"Önce Su ve Işık Vardı" Fotoğraf Sergisi (24 Aralık-12 Ocak)	Orhan Terzioğlu (Prof. Dr.) (D.E.Ü. Tıp Fak. Genetik, ABD)	18.30-20.00

Etkinliklerimiz Alsancak İletişim Kitabevi Sanat Galerisi'nde gerçekleştirilmektedir.

Ayrıntılı bilgi için 0 232 463 23 03'ten Ferda Ülker ile görüşebilirsiniz.

Kıbrıs Şehitleri Cad. 1443 Sokak No: 48 Alsancak/İZMİR.

Tel: 0 232 463 23 03-463 23 01 • Faks: 0 263 463 23 02 • e-mail: ilpaitesim@ttnet.net.tr